

PRIRODOZNAJSTVENO NAZIVLJE U *RJEČNIKU* JOAKIMA STULLIJA

Snježana Paušek-Badždar

U razvijenim znanstvenim središtima Europe javljaju se već u 18. stoljeću matematička i prirodoslovna djela na nacionalnim jezicima. Koncem 18. stoljeća vodeći je centar znanosti London. To je doba Isaaca Newtona i Roberta Boylea, koji pišu na engleskom jeziku. Kako je latinski jezik još uvijek imao vodeću ulogu u znanosti drugih europskih središta, Newtonova i Boyleova djela prevode se na latinski, da bi se učenjaci izvan granica Engleske upoznali s novim znanstvenim pogledima.

U hrvatskim kulturnim i znanstvenim krugovima latinski se zadržao vrlo dugo. Naime, gotovo desetostoljetni hrvatski latinitet, od Trpimirove isprave 826. do Kukuljevićeva govora u Saboru 1848, imao je razlog opstanka u očuvanju hrvatske samobitnosti od najezde Mađara, Austrijanaca i Talijana. Zato je razvitak prirodoslovlja u Hrvata dopreporodnog doba uglavnom vezan uz latinski jezik.

U 18. stoljeću Hrvati pišu znanstvene rasprave i ispitne teze ili tvrdnje, te rabe udžbenike prirodoslovlja na latinskom jeziku u znanstvenoj sredini sjeverozapadne Hrvatske, te na latinskom i talijanskom u dubrovačkoj i dalmatinskim sredinama. Zato je jedna od zadaća hrvatskih lingvista, leksikografa i znanstvenika dopreporodnog doba bila izradba valjanih hrvatsko–latinsko–talijanskih i latinsko–hrvatskih rječnika, da bi se mogli prevoditi i pisati izvorni udžbenici na narodnom jeziku. Za razliku od drugih kulturnih područja, posao na pronalaženju nazivaka za prirodoslovne pojmove i prevođenje stručnih naziva na hrvatski jezik

bio je mukotrpan, pa se prvi prijevodi djela prirodoslovnog sadržaja na hrvatski pojavljuju tek nakon 1848. godine kada je ban Josip Jelačić ponudio nagradu od 800 forinti za prijevod ili izvorno djelo na narodnom jeziku. Prvo djelo takve vrste bilo je *Naravopisje za porabu gimnazijalnih učionicah u Hervatskoj i Slavonii*. (Zagreb, 1950) Autor je nepoznat, a radi se o prijevodu koji je navodno načinio Antun Šufraj, bivši profesor fizike na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji znanosti.

Hrvatska leksikografija dopreporodnog doba je bogata. U znanstvenom krugu sjeverozapadne Hrvatske to su tri vrlo ozbiljna tiskana djela, rječnici *Dikcionar* (1670) književnika, profesora i rektora zagrebačkog isusovačkog kolegija Jurja Habelića; *Gazophylacium* (1740) pisca i leksikografa Ivana Belostenca, te *Lexicon* (1742) filologa i profesora filozofije i teologije Andrije Jambrešića i Franje Sušnika. K tome treba dodati i *Dictionarium latino-illyricum et germanicum biskupa velikovradinskog i nadbiskupa kaločkog* Adama Patačića, koji je ostao u rukopisu, a za koji je Ljudevit Jonke utvrdio da je završen za bavarskog nasljednog rata (između 1777. i 1778).

U dubrovačkom i dalmatinskim znanstvenim krugovima to je bio Della Bellin tiskani rječnik 1728. i 1785. i poznata tri rječnika Joakima Stullija, a na čiju redakciju su utjecali rječnici Petra Lupisa Valentijana, Bartola Đurđevića, Fausta Vrančića, Bartola Kašića, Rajmunda Zamanje, Matije Albertija i drugih. Ali, temeljni Stullijev predložak bio je latinsko–talijanski i talijansko–latinski tzv. *Turinski rječnik*, prema kojem nastoji redigirati svoj *Rječnik* »da bi olakšao sunarodnjacima prevođenje s talijanskog i latinskog jezika na hrvatski«, te da bi pokazao, kako sam kaže, ostalim narodima, poglavito Talijanima, da Hrvati u leksikografskom i jezičnom pogledu nimalo ne zaostaju za njima.

Joakim Stull je rođen u Dubrovniku 1730. gdje je 1751. godine stupio u franjevački red, pa je zaređen na otočiću Daksi. Bio je starješina više samostana i gvardijan samostana na Daksi. Pošto je završio humanističko–filozofske i teološke studije u Dubrovniku i Rimu, Stull 1760. godine počinje u Dubrovniku redigirati *Rječnik*, nastavlja u Rimu, Veneciji i Beču, a potom ponovno u Dubrovniku, da bi ga nakon dvadesetogodišnjeg rada najavio u *Gazettama* i u Veneciji, pozvavši tiskanim letkom čitatelje da se pribilježe za tri volumena *Rječnika*.

Joakim Stull je umro u dubrovačkom samostanu Male braće 1817, a pokopan je pred oltarom kapele u sakristiji samostanske crkve, mimo zakona državnih vlasti za ukapanje u crkvama i sakristijama.

JOACHIMI STULLI
RHAGUSINI, ORDINIS S. FRANCISCI SERAPHICI

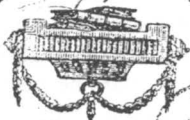
LEXICON
LATINO - ITALICO - ILLYRICUM
DITISSIMUM, AC LOCUPLETISSIMUM,

IN QUO ADFERUNTUR
USITATIORES, ELEGANTIORES, DIFFICILIORES
EARUNDEM LINGUARUM
PHRASES, LOQUENDI FORMULÆ,

AC

Je Vnigamice ^{BOVETRIA.} *Horvatskog*

*Barona Kustand Dragutinaf prvobitnog Bileinika S. Lovak Bara
- Aug i Kruljevskog -*

B U D Æ,

TYPIS, ac SUMPTIBUS TYPOGRAPHIÆ REGIÆ UNIVERSITATIS PESTANÆ.

M D C C C I.

*Naslovnica Stullijeva Lexicona iz 1801. godine, koji je prvobitno bio
u posjedu hrvatskog baruna Dragojla Kušlana (1817-1867)*

Usljed nepovoljnih političkih prilika, prvi dio rječnika *Lexicon-latino-italico-illyricum* tiskan je u Budimu tek 1801, *Ilirsko (slovensko)-talijansko-latinski* u Dubrovniku 1806, oba s posvetom austrijskom caru Franji II, te *Talijansko-ilirsko-latinski* u Dubrovniku 1810, s posvetom francuskom maršalu i dubrovačkom vojvodi Marmontu.

Zanimanje za prirodoslovno nazivoslovlje u Stullijevom *Rječniku* potaknuto je i jednom tvrdnjom Mije Brleka u njegovoj monografiji o Joakimu Stulliju, a gdje je istaknuo: »Pokazalo se da je Stullijevo djelo, završavajući plodno razdoblje tiskanih hrvatskih rječnika XVIII. stoljeća (Della Bellina 1728. i 1785, Belostenčeva 1740. i Jambrešićeva 1742) posvetilo posebnu pažnju jeziku znanosti, jer su u njemu za razliku od navedenih rječnika, obimnije zastupljeni stručni nazivi.« Na tu tvrdnju su ga potaknula izlaganja Vinka Velnića i Josipa Vidakovića sa znanstvenog skupa u povodu 250. obljetnice Stullijeva rođenja, održanog 1980, a koja su se odnosila na Stullijevo ljekarničko i jezikoslovno nazivoslovlje. Nije, međutim, istraženo može li se ta tvrdnja primijeniti i na prirodoznanstvene nazive koje nalazimo u Stullijevom *Rječniku*.

Kako je već u povijesti ilirske i hrvatske književnosti P. J. Šafarik istaknuo da se u Stullijevom *Lexiconu* i *Vocabolariju* nalaze ilirske riječi kojih nema u *Rjecsosloju*, osobito one koje se odnose na znanstveno nazivoslovlje »kao riječi o ratarstvu, vinogradarstvu, primorskom i pomorskom životu, trgovini, državnoj i crkvenoj organizaciji, društvenom uređenju, prirodnim znanostima, farmaciji, filozofiji, teologiji itd.«, predmet je našeg uvida uglavnom bio Stullijev *Lexicon*. Osim toga, za prvotni razvitak hrvatske prirodoslovne književnosti najvažniji su bili prijevodi s latinskog i talijanskog jezika, pa je to veće značenje Stullijeva djela *Lexicon latino-italico-illyricum* (Buda, 1801).

Na temelju tvrdnje iz predgovora *Lexiconu* slijedi da je talijanske i latinske riječi Stulli preuzeo iz *Turinskog rječnika*, ali isto tako on ističe da latinsko-talijanski dio sadrži 6000 riječi kojih nema u *Turinskom rječniku*.

Uvid u rječnike hrvatskog dopreporodnog doba donosi nam ne samo poznavanje prirodoslovnog nazivlja ili pak otkrivanje onodobnih hrvatskih znanstvenih nazivaka, koji su nepravedno i često nepotrebno potisnuti, već nam daje i neke spoznaje iz povijesti prirodnih znanosti uopće. Na primjer, kada u Jambrešićevom ili Stullijevom rječniku nađemo označje za *bitumen-paklina*, *zemna smola* ili *asfalt* i kada se kaže da se još naziva i *židovska smola*, to nam otkriva da su ga poznavali Židovi već u doba prije kršćanstva ili pak da su ga Židovi prvi počeli rabiti.

Navest ćemo neke najvažnije nazivke s područja matematike i prirodnih znanosti koje predlaže Stullija, te ćemo ih usporediti uglavnom s onima koje predlaže Jambrešić. Tako je *scientia* za Stullija *znanje, mudrost, razum, mudrovanje, podobnost, poznanje, naučenje, nauk, vjeđenje, svjedenje, umijenje, umjenstvo, umje* i *iskustvo*, dok je za Jambrešića ona *znanost, znanje, umijeće i umenje*. *Ars, artis* ili umijeće za Stullija je *rukotvor, rukotvornost, rukotvorstvo, rabotstvo, hitrina, djelovanje, pomno tvorenje, nauka, tvorba, naučenje, zanat i hudož*, dok je za kajkavske leksikografe to samo *mestria*.

* * *

Matematika je za Stullija *očitonaukokazanje*, dok je za kajkavske autore ona *mestria od računov, brojoznanstvo i računstvo*. Matematička točka za Stullija je *bezdjelak*, dok je za Jambrešića *piknya*. Dijeljenje je pak *djelba, razlučenje, podjeljenje, rastavak*, dok kod kajkavskih autora nalazimo *razdelenje, razdraz i podeljenje*. Suma je pak *množ, skup, sastavljanje*, dok je kod kajkavskih autora ona *skupspravnost* ili *kupičina broja*.

Geometrija je za Stullija *kopnomjerje i zemljomjerje*, dok je za Jambrešića *mestria merenya polya i zemlye*. Linija je pak za Stullija *oranj, redak, scara, rjez, redka, trak*, a kružna linija *redka okolišna*. Jambrešić daje nešto manje naziva, ali sličnih, pa je za njega linija *potezak, retkica i trakek*. Analogiju Stulli naziva *razmjernost, razmjerje*, ali i *skladnorednost*.

U Stullijevo doba još uvijek nije bila dovoljno utemeljena razdioba znanosti, pa se naziv fizika koristio u njenom iskonskom značenju *physis*, znanost o prirodi ili nauk o prirodi, tako da su nazivom fizika bile obuhvaćene i druge prirodne znanosti. Na primjer, kada u Stullijevom *Leksikonu* gledamo značenje riječi *physiologia, ae* — slijedi uputnica da se pogleda riječ *physica, ae*, a ona je *naravoslovje, naravoznanje i jestestvo*. Atom je pak *drobnica i bezsječak*, dok je za Jambrešića *nerazdelek*. Sjetimo se da je u doba preporoda atom najprije *nések*, potom *sčestica*, pa čestica. Odbojna sila kod Stullija je *odbjenje i odgon*, a kod Jambrešića *razdrazna sila*.

Razina znanja iz nekih prirodoslovnih znanosti, osobito iz kemije, bila je viša u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, negoli u Dubrovniku i Dalmaciji, zato što su suvremene kemijske spoznaje u Stullijevo doba dopirale brže preko Beča i Pešte,

negoli preko Italije. Takvo stanje u znanosti nalazi svoj odraz i u rječnicima hrvatskih autora, pa je za Stullija alkemija *zlatotvorna hitrina, zlatotvornost, zlatotvorstvo* i *verkuta zlatna*, dok je kemija koja u njegovoj sredini nije dovoljno razvijena označena samo kao *hitrina od zlatotvorstva*. Kod Jambrešića je pak kemija *mestria vszak jachka dugovanya po ognju razpusztiiti, raztaliti, razcvreti, razluchiti: razluchia znanost*, dok je kemičar *mester pri ognju razluchajuchi*. Zato je za Jambrešića alkemija samo stari naziv za kemiju, kako i danas smatramo.

Stullijev sumpor je *župel* i *siera*, dok je kod kajkavaca *žveplo*. Ti nazivi su nepravедно zapostavljeni, isto kao i nazivi za bakar *med, mjed* (Jambrešić) i *kotlovina* (Stulli), a koje je još u postpreporodno doba zagovarao Vinko Pacel, kada je 1853. godine napisao: »... dvije tvari ne možemo kemijski spojiti već samo slučiti: *chemisch verbinden* ne znači spojiti nego slučiti, jer se mogu spojiti dva brvna ili konja, ili vola, i med s olovom ili tutijom, ali to onda nije tuč, nego će biti tuč kad se med sluči s olovom (Okanimo se »bakra« turska kad imademo »meda« kauriska). Tutija je bio naziv za cink, a tuč za broncu.

Crveni olovni oksid koji danas nazivamo minij, prema latinskom minium, rumenilo, i koji služi za zaštitu željeznih predmeta od rđe za Stullija je bio *furik, carljenka* i *cirljenilo*, a fosfor za koji znamo da svijetli za Stullija je *svjetonosec*. Element ili počelo naziva *parvostvorje, stuhja, haja* i *xivel*, a eksperiment mu je *vještost, iskus, iskušenje, ogledanje, okušanje, okušaj, vježbina* i *pokazanje*. U skladu pak s tradicionalnim vjerovanjem u međuutjecaj kovina i nebeskih tijela, u Stullijevo doba živa je odgovarala Merkuru, pa je Stulli naziva *mercurio*, ali i *xivo srebro*. Naziv *argentum vivum* ili živo srebro zadržao se i danas u engleskom jeziku (*quicksilver*).

Spomenimo još da je za Stullija botanika bila *travitelnost, biljavoteljnost* i *biljavoteljstvo*, tehnika je bila *hitrina, ishitrenje, hitovor* i *rukotvor*, dok je zemljopis bio *kopnopisje*.

Na kraju, u pogledu prirodoslovnog nazivlja mogli bismo se samo djelomično složiti s Brlekovom tvrdnjom i to ne s onim dijelom da je stručno nazivlje obimnije zastupljeno u Stullijevom Lexiconu, već da Stulli donosi one nazivke koji su poslije uglavnom više prihvaćeni, osobito od Šuleka, u preporodnoj i postpreporodnoj prirodoslovnoj književnosti, od Jambrešićevih, Belostenčevih i Habledićevih nazivaka, a koji su povjesničarima znanosti dragocjeni za poznavanje, čitanje i prevođenje prirodoznanstvenih tekstova hrvatskih autora iz prošlosti.

LITERATURA:

- Brlek, M., *Leksikograf Joakim Stulli*, HAZU, Zagreb 1987.
- Pacel, V., Naše nazivlje u prirodoslovnih naukah, *Izvjeshće gimnazije na Rijeci*, Rijeka 1853, str. 3, 4.
- Paušek–Baždar, S., Prirodoslovno nazivlje riječnicima hrvatskih autora kajkavaca, *Dani Hvarskog kazališta*, Split, 1993, str. 230–236.
- Stulli, J., *Lexicon latino–italico–illyricum* Budae 1801, I dio A–K, II dio L–Z.
- Šulek, B., *Hrvatsko–njemačko–talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, Globus, Zagreb 1990, I dio A–N, II dio O–Ž (reprint izdanje: Zagreb, 1874–1875).